

УДК 323.2:316.3(477)

Н. Р. Голуб'як

кандидат політичних наук,

докторант кафедри політичних інститутів та процесів

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК МЕХАНІЗМ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОБЛЕМ

Постановка проблеми. Протести активістів, прямі виступи громадськості та заяви громадських організацій, приклади «майданів» поступово змінюють патерналістські настрої українців, формують новий рівень політичної свідомості. Державні діячі починають зважати на діяльність і думку громадського сектора як реальної влади, яка вживається в роль «цензора» політичних рішень. Виникають і починають розвиватись принципово нові відносини держави й суспільства, владних органів та громадських організацій, набувають поширення форми соціального бізнесу й соціального підприємництва як основи соціального капіталу та партнерства. Варто врахувати, що громадянське суспільство не лише виконує роль політичних і комунікативних партнерів, контролерів держави, а й розвиває свій потенціал у соціально-економічній площині. Із цього постає явище соціального підприємництва як інноваційного розвитку громадських організацій, бізнесу й політики держави, тобто поєднання приватного, комерційного та публічного рівнів.

Сучасне українське суспільство хоч і складне за структурою, проте може консолідуватись на спільні цілі та здатне до формування різних типів самоорганізації. Тому реформаторська діяльність передбачає наявність інноваційної активності на мікрорівні, розгалуження горизонтальних зв'язків, які апробуватимуть нові способи дії й форми організації, що зрештою сприятиме трансформаційному процесу.

Актуальність упровадження соціального підприємництва постає також у зв'язку зі здійсненням гібридної війни на Сході України, оскільки в суспільстві з'являються категорії людей, які постраждалих від військових дій, і переселенців, збільшується кількість безробітних. Із цього виникає акцент на трудотерапії, соціальній реабілітації й запровадженні ініціатив для незахищених верств, що під силу соціальному підприємству.

Аналіз останніх досліджень. Феномен соціального підприємництва найчастіше пов'язують із напрацюваннями економістів і соціологів. Так, з 90-х рр. XX ст. з'являються перші дослідження та спроби визначення соціального підприємництва, переважно зарубіжних науковців (таких як Г. Діз, К. Марфарлен, Д. Лавіл, Д. Норт, С. Хауснер, М. Уолцер, П. Друкер, Р. Шарфенберг та інші). Вітчизняні вчені (М. Наумова, В. Геєць, М. Куц, О. Кірюєва, В. Боделан, Н. Ільченко, В. Удодова) зосереджуються на питаннях розмежування соціального бізнесу й соціального підприємництва, лексичного трактування, визначення прикладних аспектів громадсько-державного партнерства, ролі соціальної політики, інноваційного потенціалу соціального підприємства, міжнародного досвіду та уроків упровадження. Однак ми спробуємо визначити політичні функції цього інституту та роль держави

щодо створення сприятливого середовища для його функціонування, інституційний вплив на соціалізацію громадськості та розв'язання суспільно значущих проблем громади.

Мета статті – розглянути особливості формування соціального підприємництва в контексті соціально-економічних трансформацій громадського сектора, а також проаналізувати його вплив на місцевий рівень.

Виклад основного матеріалу. Панівний у світі розподіл на публічний, ринковий і неурядовий сектори знаходить своє продовження в трьох сферах суспільного життя: державі, економіці та громадянському суспільстві, від яких залежить розвиток системи загалом. Спираючись на цю схему, американський соціолог Е. Райт представив три ідеалізовані режими («макроконфігурації владних відносин»): економічний (домінування ринку над державою й громадянським суспільством), етатичний (домінування держави над ринком і громадянським суспільством), асоціативний (перевага громадянського суспільства над державою та ринком) [20].

Важливість третього сектора може бути пов'язана із ширшими змінами. Так, П. Друкер описує «економічний порядок, у якому знання, а не праця, сировина чи капітал, є важливим ресурсом; соціальний порядок, у якому нерівність, пов'язана зі знанням, є серйозною проблемою; політичний порядок, у якому уряд більше не може вирішувати соціальні та економічні проблеми». На переконання вченого, у результаті цих змін ми стикаємось із новими викликами, і правильною відповіддю є не уряд, не компанія, а громадянське суспільство [17, с. 55].

З іншого боку, американський полемік М. Уолцер описав ситуацію 90-х рр. XX ст.: «Сьогодні багато людей дивляться на громадянське суспільство з надією, щоб вирішити проблеми, які очікувані від держави, насамперед проблеми бідності, безробіття та соціальної ізоляції» [19]. Ф. Фукуяма інтерпретував вагомість громадського сектора в категорії гри з нульовою сумою: чим менше держави, тим більше підприємливості та громадського духу [13, с. 403].

Звичайно, мова йде не про відкидання держави як регулятора, проте пріоритетними визначаються партнерські відносини з третім сектором. Стабільний розвиток вимагає ефективної держави, яка відіграє роль каталізатора, сприяє й доповнює діяльність приватних підприємств та громадських організацій. Без належного управління сталій економічний і соціальний розвиток не можливий.

У наукових колах звернення уваги на предмет неурядових організацій пов'язане із започаткуванням проекту Єльського університету «Програма неурядових організацій», який включав 150 дослідників для окреслення концепції громадського сектора [18, с. 9].

У подальшому неурядові організації розглядали в контексті економічних і суспільних дисциплін, наук про політику та управління, історії й права.

Сьогодні під громадським сектором варто розуміти громадські організації, товариства, благодійні фонди та інші об'єднання громадян, які здатні мобілізувати до вирішення соціальних проблем, формують основи самоорганізації громадськості, сприяють наданню широкого спектра соціальних послуг. Звичайно, третій сектор має також власні недоліки у вигляді партикуляризму, патерналізму, дилетантизму, недостатності ресурсів, проте переваги для розвитку демократичних інституцій, контрольних функцій та забезпечення прав і свобод громадян є переважними.

Отже, громадський сектор як простір формування неурядових організацій в економічній площині зумовлює феномен соціального підприємництва. У понятійному контексті можна виділити три групи визначень цього явища: по-перше, розгляд соціального підприємства як форми приватного бізнесу щодо реалізації соціальної місії; по-друге, акцент на стійкості та трансформації як основних базисах соціального підприємництва (така дефініція зміщує фокус із цієї проблеми на зміну всього суспільного устрою); по-третє, трактування соціального підприємництва як процесу вирішення соціальних проблем через комерційні або неурядові організації [10].

Класичною вважається концептуалізація соціального підприємництва, запропонована Г. Дізом, який наголошує на ролі соціального підприємця як агента змін у соціальному секторі, який діє через визначення та постійний пошук нових можливостей, процесу інновації, сприйняття й навчання, незважаючи на наявні ресурси, відповідальності перед тими, з ким працює, і за наслідки своєї діяльності [15]. Західні дослідники до основних компонентів соціального підприємництва зараховують діяльність, спрямовану на соціальну інтеграцію в масштабах місцевої громади, культуру управління, що підтримується партнерством та участю громадськості, і наявний демократичний контроль із боку зацікавлених сторін [16, с. 12]. Однак головним пріоритетом соціального підприємництва є те, що інтереси суспільства висуваються на перший план, залишаючи позаду прагнення до отримання фінансового прибутку.

За своєю природою соціальне підприємство поєднує в собі третій сектор із сектором приватним, ставши, таким чином, однією з важливих організаційних форм громадянського суспільства й ринкової економіки. Тому позиція бізнесменів – інвестувати в суспільство; позиція громадськості – надавати послуги через громадські організації та спрямовувати прибуток на вирішення соціальних проблем; позиція держави – надати можливість громадянам реалізувати свою громадянську відповідальність та активність через створення умов для соціального бізнесу [1, с. 10].

Соціальне підприємництво засновується на соціальному капіталі громадських організацій і стає особливо дієвим у контексті місцевої громади. Такий інноваційний інститут розвитку покликаний задовольнити ті потреби членів громади, які державний сектор не може задовольнити, а приватний ігнорує. Соціальне підприємництво допомагає виконувати такі функції: надавати державні послуги в новий спосіб і

задовольняти потреби громади; створювати робочі місця; збагачувати професійний досвід людей; розвивати громади, залучаючи до громадського життя маргіналізовані групи; знижувати соціальну напругу; розширювати активність громадян, які можуть самостійно розв'язувати свої проблеми та брати відповідальність за своє життя; відроджувати сільські й міські території та поліпшувати їхню соціальну інфраструктуру; підтримувати громадські ініціативи, інноваційні проекти й творчу активність тощо.

Отже, соціальне підприємництво виконує функції адаптації до кризових умов. Як зазначає американський учений Д. Норт, така «адаптивна ефективність» посилюється за «децентралізованого прийняття рішень», що дає змогу суспільству направляти максимальні зусилля на вивчення альтернативних способів вирішення проблем [4, с. 37].

Можна виділити також певні умови для формування соціального підприємництва:

- демократичний режим правління;
- наявність критичної маси неурядових організацій, здатних впливати на перебіг суспільних подій;
- відсутність антагоністичних і взаємовиключних полюсів серед більшості громадських організацій;
- втілення на місцевому рівні принципів субсидіарності й децентралізації, що збільшить потенційні можливості громади.

Згідно зі звітом Європейської дослідницької мережі ЕМЕС (EMES) просування платформи соціального підприємництва особливо важливе для посткомуністичних країн, де необхідно впроваджувати нові підходи та залучати широкі верстви населення [3, с. 128].

Щодо ролі держави у відносинах із соціальними підприємствами варто наголосити на формуванні громадсько-державного партнерства, що сприятиме об'єднанню потенціалів і ресурсів для вирішення актуальних суспільних проблем. Тому першим кроком має бути легалізація та підтримка соціального підприємництва. Так, в Україні на розгляд пропонувались два законопроекти: «Про соціальні підприємства» та «Про внесення зміни до статті 154 Податкового кодексу України щодо підтримки соціальних підприємств», які пропонують спосіб розвитку такого виду підприємства [9, с. 28].

Також варто згадати Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства» [6], у якому зазначено, що потенціал організацій громадянського суспільства не повною мірою використовується органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування для надання соціальних та інших суспільно значущих послуг; спостерігається тенденція надання переваги в цій сфері державним і комунальним підприємствам та установам, що не сприяє підвищенню якості послуг і призводить до надмірного зростання бюджетних видатків. Тому недостатні стимули щодо здійснення соціального підприємництва, зокрема, щодо вдосконалення механізмів фінансової підтримки такої діяльності.

Зауважимо, що державі необхідно відігравати важому роль у створенні й розвитку соціальних підприємств, зокрема, необхідно розробити спеціальну законодавчу базу, відповідну програму розвитку з визначеними пріоритетами фінансової підтримки, ство-

рити інструменти залучення бізнесу й громадських організацій для розвитку соціального підприємництва, а також сформувати сприятливі умови у сфері оподаткування.

Варто констатувати, що ті «паростки» соціального підприємництва, які є в Україні, втілюються здебільшого за рахунок донорів і закордонних грантів. Вагому роль відіграють Міжнародний фонд «Відродження», Британська рада в Україні, Фонд «Східна Європа». Так, у 2010–2013 рр. реалізовувалась ініціатива «Сприяння соціальному підприємництву в Україні», за умовами якої британські експерти проводили тренінги для представників громадських організацій та допомагали в реалізації бізнес-проектів [8]. В умовах здійснення гібридної війни на особливу увагу заслуговує проект «Соціальне підприємництво як інноваційний механізм вирішення питань суспільного розвитку» на 2016–2019 рр., який зорієнтований на розвиток соціального підприємництва в східних областях України задля покращення соціальної й економічної ситуації вразливих груп населення [12].

Варто також сказати про розроблення порталу (www.socialbusiness.in.ua/) [11], який адмініструється в межах проекту «Створення всеукраїнського ресурсного центру розвитку соціального підприємництва «Соціальні ініціативи», що виконується громадською організацією «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «Соціум – XXI». Його завдання – популяризувати соціальне підприємництво в Україні, поширити кращі практики, створити інформаційний майданчик для спілкування й обміну досвідом між учасниками.

Постає питання про те, чи можлива трансформація не лише інститутів, а й людей, які обирають шлях соціального підприємця. Чи змінюється конформістська культура? Так, соціальне підприємництво як один з інструментів розвитку громадянського суспільства впливає на проактивну позицію молоді, залучаючи їх до соціальних перетворень у громаді, фінансування соціальних проектів. Приклади моделей взаємодії бізнесу й соціуму покликані розвинути лідерські якості, засади соціальної відповідальності, навчання сміливої дії без сподівання на наявні ресурси. У цьому контексті назвемо програму «Школа Інновацій та Соціального Підприємництва», яка передбачає інтенсивне навчання інструментів для досягнення поставлених цілей, вирішення соціальних проблем за рахунок соціальних інновацій [14].

Реальним прикладом функціонування соціального підприємства, що також здійснює соціалізуючу функцію в громаді, можна назвати успішну практику громадського ресторану «Urban Space 100» (м. Івано-Франківськ), який став своєрідним майданчиком для спілкування, організації суспільно-політичних подій, обговорення й аналізу проблем міста та спрямування частини доходів на потреби громади [5].

Для того щоб оцінити ситуацію щодо поширення й кількості таких інституцій, звернемось до соціологічного опитування громадської організації «Молодіжний центр з проблем трансформації соціальної сфери «СОЦІУМ – XXI» про актуальний стан соціальних підприємств України. Відповідно до його результатів на сьогодні найбільше соціальних підприємств із тих, що

взяли участь у дослідженні, зареєстровані в Києві – 14. Водночас жодної інформації про діяльність соціальних підприємств не надійшло з Рівненської, Волинської, Сумської, Тернопільської та Чернівецької областей. Однак, як переконані організатори, це навряд чи свідчить про те, що жодного соціального підприємства в цих областях немає, просто поки що інформація про їхню роботу не є загальнодоступною [7].

Відтак до причин низького рівня застосування соціального підприємництва варто віднести такі:

а) відсутність достатнього рівня знань як у громадськості, так і в державних органах;

б) нерозвиненість інфраструктури підтримання соціальних підприємств (наприклад, ускладнення розвитку малого бізнесу та фрагментарне поширення соціальної відповідальності);

в) підміну й нерозуміння функціонування подібних підприємств.

Не виключені випадки зі зловживанням щодо самого статусу соціального підприємництва, яке використовується для проведення шахрайської економічної діяльності, ліквідації ринку конкурентів, отримання допомоги від держави, спрощеного оподаткування. У результаті самі послуги визнаються маргінальними й корисливими, а також спотворюють основне призначення соціального підприємництва, тобто фінансування соціальних проектів.

Крім того, як зазначає В. Геєць, сьогодні знову актуалізуються такі проблеми: «вимивання» середнього класу; недоступності креативних знань; втрати державою можливостей для формування її як держави загального добробуту внаслідок контролю її діяльності з боку олігархату та не тільки; послаблення суспільного впливу на формування людини й перетворення її на грошоцентристського прагматика; формування суспільства для обраних замість суспільства для всіх [2].

Висновки. Отже, особливість таких об'єднань визначається принципом «ми це робимо для себе», що формує дух єдності й самодостатності громади. Як показує світова практика, поширення соціального підприємництва є успішним інструментом для вирішення соціальних проблем, посилення рівня політичної культури та довіри серед населення, підвищення рівня його активності. Звичайно, для широкого впровадження такого виду підприємництва в Україні необхідно підготувати громадськість і владні органи, створити відповідні умови для того, щоб нівелювати спроби «наживи» й імітації соціальної місії, а також комплексно та системно впровадити податкові й децентралізаційні новації.

Література

1. Боделан В. Теоретико-прикладні аспекти громадсько-державного партнерства / В. Боделан // Аспекти публічного управління. – 2014. – № 8. – С. 5–14.
2. Геєць В. Общество, государство и экономика: единство и противоречия / В. Геєць. – М.: Ин-т экономики РАН, 2012. – 66 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://inecon.org/docs/Geets_paper.pdf.
3. Ільченко Н. Соціальне підприємство як інструмент економічного та соціального розвитку територіальної громади / Н. Ільченко // Економіка та держава. – 2010. – № 12. – С. 127–129.

4. Наумова М. Сутність соціального підприємництва та його роль у соціально-економічному розвитку суспільства / М. Наумова // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 4. – С. 34–39.

5. П'ять українських підприємств, що мають соціальне значення / Ресурсний центр «Гурт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gurt.org.ua/news/recent/29282/>.

6. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.

7. Результати опитування щодо актуального стану соціальних підприємств України / Центр суспільно-приватного підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cicc.org.ua/2016/12/08/44/>.

8. Розвиток соціального підприємництва та створення нових робочих місць / Фонд «Східна Європа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eef.org.ua/ua/mistsevyi-ekonomichnyi-rozvytok/340-rozvytok-sotsialnoho-pidpriemnytstva-ta-stvorennia-novykh-robochikh-mist.html>.

9. Свинчук А. Міжнародний досвід розвитку соціальних підприємств: уроки для України / А. Свинчук // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 34. – С. 25–32.

10. Семенова Ю. Социальное предпринимательство в современном российском обществе: особенности и перспективы / Ю. Семенова // Социосфера [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sociosfera.com/publication/conference/2015/84/socialnoe_predprinimatelstvo_v_sovremennom_rossijskom_obwestve_osobennosti_i_perspektivy/.

11. Соціальне підприємництво в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socialbusiness.in.ua/>.

12. Соціальне підприємництво як інноваційний механізм вирішення питань суспільного розвитку / Фонд «Східна Європа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eef.org.ua/ua/prohramy/59-mistsevyi-ekonomichnyi-rozvytok/477-sotsialne-pidpriemnitstvo-yak-innovatsijnij-mekhanizm-virishennya-pitan-susplnogo-rozvitku.html>.

13. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ» ; ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.

14. Школа Інновацій та Соціального Підприємництва / Українська соціальна академія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-academy.com.ua/events/shkola-innovatsij-ta-sotsialnoho-pidpr/>.

15. Dees G. The Meaning of Social Entrepreneurship / G. Dees. – Durham : Duke University, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.labforculture.org/en/resources-for-research/contents/research-in-focus/social-entrepreneurship/research-mapping/the-meaning-of-social-entrepreneurship>.

16. Defourny J. Przedsiębiorstwo społeczne w poszerzonej Europie: koncepcja i rzeczywistość / J. Defourny // Rynek Pracy. – 2005. – № 1. – S. 11–41.

17. Drucker P. The Age of Social Transformation / P. Drucker // The Atlantic Monthly. – 1994. – November. – P. 53–80. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.owl.ru/eng/womplus/1997/drucker.htm>.

18. Hausner J. Przedsiębiorstwo społeczne – konceptualizacja (Social enterprise – conceptualization) /

J. Hausner, N. Laurisz, S. Mazur // Zarządzanie podmiotami ekonomii społecznej / pod red. J. Hausnera. – Kraków : MSAP UE, 2008. – S. 9–19. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://es.teksty.ekonomiaspoleczna.pl/pdf/2006_2_es_teksty.pdf.

19. Szarfenberg R. Słabości trzeciego sektora i partnerstwa publiczno-prywatnego / R. Szarfenberg [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.academia.edu/1945089/S%C5%82abo%C5%9Bci_trzeciego_sektora_i_partnerstwa_publiczno-prywatnego.

20. Wright E. Taking the Social in Socialism Seriously / E. Wright. – Wisconsin : University of Wisconsin, 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ssc.wisc.edu/~wright/Socialism.pdf>.

Анотація

Голуб'як Н. Р. Соціальне підприємництво як механізм вирішення соціально-політичних проблем. – Стаття.

У статті розглядаються передумови формування соціального підприємництва як поєднання громадського сектора з приватним. На основі зарубіжних досліджень аналізується співвідношення економічної, державної та громадської сфер. Стверджується, що для впровадження соціального підприємництва необхідні умови демократичного правління, активізації неурядових організацій і посилення місцевого рівня. Автор виокремлює способи впливу соціального підприємництва на місцеву громаду. Описується політико-правовий стан формування соціального підприємництва, зокрема, роль держави й донорських проектних програм. Обґрунтовуються потенційні можливості соціального підприємництва та причини його низького застосування в Україні. Робиться висновок, що інститут соціального підприємництва сприяє підвищенню активності громадськості та формуванню соціальних перетворень.

Ключові слова: соціальне підприємництво, неурядові організації, громадський сектор, громадянське суспільство, місцева громада.

Аннотация

Голубьяк Н. Р. Социальное предпринимательство как механизм решения социально-политических проблем. – Статья.

В статье рассматриваются предпосылки формирования социального предпринимательства как сочетания общественного сектора с частным. На основе зарубежных исследований анализируется соотношение экономической, государственной и общественной сфер. Утверждается, что для внедрения социального предпринимательства необходимы условия демократического правления, активизации неправительственных организаций и усиления местного уровня. Автор выделяет способы влияния социального предпринимательства на местную общину. Описывается политико-правовое состояние формирования социального предпринимательства, в частности, роль государства и донорских проектных программ. Обосновываются потенциальные возможности социального предпринимательства и причины его низкого применения в Украине. Делается вывод, что институт социального предпринимательства способствует повышению активности общественности и формированию социальных преобразований.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, неправительственные организации, общественный сектор, гражданское общество, местная община.

Summary

Holubiak N. R. Social entrepreneurship as a mechanism to solve social and political problems. – Article.

In this article, the preconditions of formation of social entrepreneurship as a combination of public and private sectors are examined. Correlation of economic, public and social sectors based on foreign studies are analyzed. It is alleged that conditions of democratic government, non-governmental organizations enhance and strengthen the local level are necessary for the implementation of social entre-

preneurship. The author singles out ways to influence social entrepreneurship in the local community and describes the current state of the formation of social entrepreneurship, including the role of the government and project applications. The potential of social entrepreneurship and the reasons for its low use in Ukraine are substantiated. In conclusion, the institution of social entrepreneurship enhances the activity of the public and the formation of social transformation.

Key words: social entrepreneurship, non-governmental organizations, public sector, civil society, local community.